

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת במדבר וחג השבועות, תשס"ד
מספר 549מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

איש על דגלו – למשמעותו של דגל

ספר במדבר, המתאר את המסע הגדול של עם ישראל לארץ ישראל, פותח בתיאור מחנה ישראל במדבר. התיאור כולל את מספר בני ישראל ואת מבנה המחנה. התורה מציינת שהקב"ה מצווה את משה על קביעת סדרי המחנה: "והחנו בני ישראל איש על מחנהו ואיש על דגלו לצבאתם" (א:נב), וביתר פירוט בציווי למשה ולאהרן "איש על דגלו באתת לבית אבתם יחנו בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד יחנו" (ב:ב).¹

על פי פשטי המקראות נראה שקביעת סדר מחנה ישראל הוא הליך שמטרתו ליצור סדר במחנה כה גדול. כך מסביר רש"י את הפסוק: "איש על דגלו באתת": "כל דגל יהיה לו אות מפה צבועה תלויה בו. צבעו של זה לא כצבעו של זה, צבע כל אחד כגוון אבנו הקבועה בחשן, ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו". לאמור, החלוקה הייתה כפולה: "איש על דגלו" - חלוקה שבטית, ו"איש על מחנהו" - חלוקה למחנות, כשבכל מחנה שלושה שבטים. לפי רש"י לכל דגל, כלומר לכל שבט, יהיה אות - "מפה צבועה" (הדגל בלשוננו), וסימן זיהוי זה יסייע לכל אחד למצוא את מקום חנייתו במדבר.

עיון במדרשי חז"ל מלמד שלדגלים יש משמעות נוספת (במדבר רבה (וילנא) פרשה ב):

איש על דגלו באתת הה"ד (שה"ש ו:י) מי זאת הנשקפה וגו' קדושים וגדולים היו ישראל בדגליהם וכל האומות מסתכלין בהם ותמהין ואומרים 'מי זאת הנשקפה' וגו' אומרים להם האומות 'שובי שובי השולמית' הדבקו לנו בואו אצלנו ואנו עושין אתכם שלטונים הגמונים דוכסין אפרכין אסטרליטין, 'שובי שובי ונחזה בך' ואין נחזה אלא שורה שכן אמר יתרו למשה (שמ' יח:כא) 'ואתה תחזה' וגו' 'שובי שובי ונחזה בך', וישראל אומר: 'מה תחזו בשולמית' מה גדולה אתם נותנים לנו שמא כמחולת המחנים שמא יכולים אתם לעשות לנו כגדולה שעשה הא-להים במדבר, דגל מחנה יהודה דגל מחנה ראובן דגל מחנה דן דגל מחנה אפרים יכולים אתם לעשות לנו כך? ומהי אותה גדולה שאין אומות העולם יכולים לעשותה?

למונח "דגל" יש משמעויות שונות; בלשון המקראית הוא מורה על קבוצת אנשים שיש להם אידאל משותף והמאגדים בחטיבה אחת, כמאמר המדרש: "אין דגלים אלא צבאות" (שמות רבה (וילנא) פרשה טו, ז). אולם שונה היא מטרת ההתאגדות של עם ישראל מאומות העולם, וכך מתאר המדרש את הרקע לציווי שמצווה הקב"ה את משה על סדר דגלי בני ישראל (במדבר רבה, שם):

בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו כ"ב רבבות של מלאכים שנאמר (תה' סח:יח) 'רכב א-להים רבתיים אלפי שנאן', והיו כולם עשויים דגלים דגלים שנאמר (שה"ש ה:י) 'דגול מרבבה'. כיון שראו אותן ישראל שהם עשויים דגלים דגלים התחילו מתאווים לדגלים אמרו הלואי כך אנו נעשים דגלים כמותן... אמר להם הקב"ה מה נתאווים לעשות דגלים, חייכם שאני ממלא משאלותיכם (תה' כ:ו) 'ימלא ה' כל משאלותיך' מיד הודיע הקב"ה אותם לישראל ואמר למשה לך עשה אותם דגלים כמו שנתאוו.

תאווה זו של ישראל להיעשות דגלים כמלאכים תמוהה, ובלשונו של ר' קלונימוס קלמיש עפשטיין, בעל "מאור ושמש" (במדבר, ד"ה: במדרש):

וצריך להבין החמדה זו מה היא. ואם נאמר שחמדו לעבוד את השי"ת כמו מלאכים גם בלא דגלים נמי, מן הראוי שאדם ינסוף לזה לעבוד עבודה כמו מלאך? ועוד צריך להבין הענין דגלים של המלאכים מה היא. וכי דגלים של מפות היו להם?

התשובה לשאלה זו טמונה במשמעות הנוספת שיש למונח "דגל". בדרך זו מסביר ר' אפרים שלמה בן אהרון מלונטשיץ, בפירושו "כלי יקר", את תאווה של ישראל לדגלים:

והקרוב אלי לומר בזה, שעיקר חשקם של ישראל היה להראות לכל העמים כי שם ה' נקרא עליהם ויראו מהם, ועל ידי זה ישאו דגל הרוממות והניצחון בכל ד' רוחות העולם כי על ידי שהם מסוכבים בכל ד' רוחות והשכינה והארון באמצע תל שהכל פונין אליו... וזה אות הדגל כי הוא סימן הניצחון במלחמה, ודגל זה הוא בשם ה' כי לא

¹ על כפילות הפסוקים ראו הערת הנצי"ב בהעמק דבר א, נב.

בחרבם ירשו ארץ כי בשם ה', וכן המלאכים ע"י שהם סובבים כסא כבודו ית' מוראם על כל הנמצאים כמ"ש 'אימה כנגדלות' (שה"ש ו:י)... ועל דגלים אלו הובטח יעקב שנאמר בו (בר' כח:יד) 'ופרצת ימה' גר', לכך נאמר 'איש על דגלו באת'. היינו באותות שמסר להם אביהם יעקב כו' כי במראה נראה אליו ענין הדגלים בפסוק 'ופרצת ימה' וגו'. לכך מתחיל המזמור (בתה' כ:ב-ו) 'ישגבך שם א-להי יעקב' וגו'. וע"ז אמר 'ובשם א-להינו נדגל', לישא דגל הרוממות והנצחון בכל ד' רוחות בשם א-להינו, לכך אמרו 'מה תחזו בשולמית' וגו'. כי נצחון שלכם הוא נצחון אנושי וכל זה אינו שוה למחולת המחננים. המורה על נצחון א-להי, כי המה כרעו ונפלו. כי הדבר בספק אם מנצחים ואנחנו קמנו ונתעודד. כי בודאי נוצחים כל הלוחמים בשם ה', ועוד שהעיקר חסר אצלכם דהיינו מראה כבוד ה' הוא האות אשר אליו יישירו כל השוכנים סביב המרכז לכך נאמר 'באת' כדי להיות להם השכינה אות אשר נגדו יישירו עפפיהם.

רצונם של בני ישראל היה להיות נס – אות וסימן לקב"ה בעולם, ולכן לא הסתפקו בדגלים כאומות העולם, המורים על התאגדות אנושית. מטרת בני ישראל הייתה למלא כאן בארץ את תפקידם של מלאכי השרת הקוראים בשם ה', ולהיות "ממלכת להנים וגוי קדוש" (שמ' יט:ו). לאור דברי ה"כלי יקר" מובן המדרש המתאר את הזיקה ההדדית שבין ישראל לקב"ה: "וישע ה' ביום ההוא את ישראל, וישע' כתיב כביכול ישראל נגאלים וכאלו הוא נגאל, 'ובשם א-להינו נדגול' שקבע הקב"ה שמו בשמנו ועשה אותנו דגלים" (במדבר רבה (וילנא) פרשה ב). הדגל, בהוראת אות וסימן, הוא מגינוני מלכות, ובמדרש: "וכיון שעלו ישראל מן הים, אמר הקב"ה למשה עשה אותם דגלים דגלים שיהיו מהלכין בטכסיסי מלכים" (דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים, טז). עם היוצא מעבדות לחרות מניף דגל המורה על חרותו, וכך עשו בני ישראל אחרי קריעת ים סוף, על פי פירושו של רמב"ן (שמ' יד:ה): "וזה טעם 'ובני ישראל יוצאים ביד רמה', שעשו להם דגל ונס להתנוסס, ויוצאים בשמחה ובשירים בתוף ובקנור כדמות הנגאלים מעבדות לחירות, לא כעבדים העתידים לשוב לעבודתם". תחיית עם ישראל בארצו לאחר גלות ארוכה מלווה בדגל. כאמור, הדגל מסמל גינוני מלכות של עם בן חורין וכן את רצונם של ישראל לקרוא בשם ה'. ואכן, גלגלה ההשגחה שדגל ההסתדרות הציונית ודגלה הרשמי של מדינת ישראל ידמה לטלית, כפי שמתאר דוד וולפסון:

בפקודת מנהיגנו הרצל באתי לבזל כדי לעשות את כל ההכנות לקונגרס... בין השאלות הרבות שהעסיקוני הייתה... באיזה דגל נקשט את אולם הקונגרס? מה הם צבעיו? הן דגל אין לנו... והנה הבהיק רעיון במוחי: הרי יש לנו דגל לבן כחול – הטלית אשר בה נתעטף בתפילתנו. טלית זו היא סמלנו. נוציא את הטלית מנרתיקה ונגולל אותה לעיני ישראל ולעיני כל העמים. הזמנתי אז דגל כחול לבן ומגן דוד מצויר עליו.²

בשנת תשל"ח נשאל הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל על ידי קבוצת בחורי ישיבה "שאלה נבערה", בלשונו, על אודות היחס לדגל ישראל ולהלן תשובתו:

נרעשתי ונכאבתי לראות דברי מכתבך ובשם חבריך, בשאלה הנבערה אם בהתייחסות הקדושה אל דגלה של מדינת ישראל יש בה משום 'בחוקותיהם לא תלכו'. אתם יקירי צריכים לחזור בתשובה שלמה מן העקמומיות הזאת. כהוראת וכהדרת קדשו של הרמב"ן, "אביהם של ישראל". תקומת מדינת ישראל לכיבוש הארץ ויישובה ושלטונה בידינו היא מצות-עשה של התורה. הכפירה בחלק של התורה היא ככפירה בתורה. מציאות דגלים להנהגת כלל ישראל, היא מפורשת בתורה, קדושה וחשובה. אשרינו שזכינו לכך בחסדי בורא-עולם וקורא דורותיו. ההתייחסות בחביבות ובחרדת קדש אל זכותנו לתקומת מצות-מדינתנו, ואל תפארת סידוריה וסמליה, היא הביטוי הבריא של קדושת עם ישראל המכיר ומודה ומברך חסדי השי"ת עלינו, והיא גם כן קדושה של ממש, וההתכחשות לזה היא חולשה חולנית של תחושת החינניות הכללית הישראלית והאישיות הישראלית, וצריך להתקדש ולהיטהר ולהשתחרר לגמרי ממנה, ומתוך כך להגדיל ולהאדיר אהבה ואמונה של למוד תורה וקיומה, אשר מתוך כוונות ירושלים של מטה, מתרוממת ומתחזקת של מעלה.³

מכתבו של הרב צבי יהודה מורה על תפיסה לאומית דתית הרואה בשלטון היהודי בארץ ישראל התגשמות דברי רמב"ן במצוות ישוב ארץ ישראל. היא תואמת גם את דברי רמב"ן, המובאים לעיל, על הפסוק "ובני ישראל יוצאים ביד רמה".

אסיים בדבריו של ד"ר זרח ורהפטיג, שהיה בין הנאבקים על קביעת סמלים יהודיים מסורתיים למדינת ישראל המתחדשת: "ואל יהיו סמלים קלים בעיניך. הם מעוררים מחשבה, כיסופים עמומים למסורת דורות, למקורות ולמקוריות, נימי קסם המקיימים שרשרת הדורות עבר, הווה ועתיד בלתי מנותקת".⁴

הרב ד"ר יצחק קראוס
המדרשה לבנות

² ד' ולפסון, "הדגל והשקל", ל' יפה (עורך), ספר היובל למלאת חמש ועשרים שנה לקונגרס הציוני הראשון, ירושלים תרפ"ג, עמ' 296-297. על תולדות הדגל הציוני ראו מ' אליאב, "לקורותיו של הדגל הציוני", כיוונים: כתב עת ליהדות ולציונות, 3 (יוני 1979), עמ' 49-59. ד"ר זרח ורהפטיג מתאר את המאמצים לקבלת סמלי המדינה לקראת הקמתה בשנת תש"ח במאמרו: "סמלים לתחיית המדינה", בספר: "ישועות עוז", ספר זכרון לרב עוזי קלכהיים זצ"ל, אריאל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 488-493. על מקומו של הדגל במנהגי יום העצמאות ראו א' ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, לשכת רב הקמפוס של בר אילן, רמת גן תשנ"ח, עמ' 105-107.

³ מתוך כת"י שבידי. בשל אילוצי מקום הושטמו דברי הסיום החמים שלו. המכתב התפרסם לראשונה ע"י הרב שמעון גולן, דפי עיון לפרשת שבוע, פרשת במדבר, אפרת, תשנ"ט.

⁴ ורהפטיג, שם, עמ' 489.

הערות לעניין הדגל

מאמרו של הרב ד"ר יצחק קראוס "איש על דגלו- למשמעותו של הדגל" (דף שבועי גיליון מספר 549) סוקר את משמעות הדגל, החל מתיאור המסע הגדול של עם ישראל לארץ ישראל בספר במדבר ובמדברשי חז"ל ועד לימינו אלה, נס גאונות העם היהודי בארצו: "וכיון שעלו ישראל מן הים אמר הקב"ה למשה עשה אותם דגלים, דגלים" (דב"ר [ליברמן] פרשת דברים, ט"ז). ברצוני לספר כאן בקצרה על מעמד אחר, שבו נכחתי, עת הונף דגלנו הכחול-לבן בשעה "שעלו ישראל מן הים". על סיפונה של הספינה "אקסודוס"⁵ שהתקרבה למים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל, עם רדת לילה חשוך ומתוח שצפן בתוכו את שעמד להתרחש לאחר מספר שעות, העלינו דגל תכלת-לבן, דגלה של המדינה היהודית שהאמנו כי אכן תקום.

ארמדה של הצי הבריטי עקבה אחרינו, מקיפה אותנו מכל העברים. הם כיבו את אורותיהם ורק רחש הגלים באפלה העיד על קרבתן של ספינות הקרב אל ספינתנו המנסה לחמוק מהן כשעליה דחוקים ודחוסים ארבעת אלפים וחמש מאות איש ואישה, זקן וטף.

דגל קולומביה אשר שימש לנו עד לרגעים אלה כמסווה וכאמצעי הטעיה הורד מהתורן לעיני הבריטים, ובמקומו הונף אל שמי הלילה הדגל הכחול-לבן.

על הסיפון נערך מפקד של כל התנועות ביחד, תל גדול מאוד מאוד.

שירה אדירה של "התקווה" פרצה בעמידת "דום", וכבשה את הדממה. מישו חנק בתוכו דמעות. היה זה הרגע הגדול של זקיפות הקומה,⁶ הכרת ערך עצמי וגאווה לאומית נוכח העדר בית ועולם מתנכר.

הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל היטיב להגדיר את חשיבות הסמל המתמשך בשרשרת הדורות: "דגל כחול לבן שטבול בדם של אלפי צעירים יהודים, שנפלו במלחמת השחרור בהגנתם על הארץ והיישוב... יש בו ניצוץ של קדושה הנובע ממסירות נפש והקרבה עצמית".⁷

אכן החלום, הכיסופים והאתגר הקיומי מצאו את ביטויים הסמלי בדגל.

יצחק גנוז

רמת-גן

⁵ החודש אנו מציינים חמישים ושבע שנים לפרשייה זו.

⁶ ראה יצחק גנוז, **כיסופים וסער**, משרד הבטחון, ההוצאה לאור, תשמ"ה עמ' 162.

⁷ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק. **חמש דרשות**. מכון טל אורות, ירושלים תשל"ד.